

KONSTEN, MAKTEN OCH FRIHETEN

FRIEDRICH SCHILLER OCH MARIA STUART

Gestalter som Goethe, med sin av den svenska Skolöverstyrelsen förevigade förkärlek för citroner från Italien, och Schiller, med sin mästerliga förmåga att framställa dramatiska ögonblick och historiska konflikter – det spanska 1500-talshovet i Don Carlos (1787), trettioåriga kriget i Wallenstein (1798-99), Jungfrun av Orléans (1801) och Wilhelm Tell (1804) – vad vill de oss? Schiller vaccinerar oss mot den nuvarande dumheten, inställsamheten och utslätningen – det ultramoderna hovet och bluffekonomins bländverk. Hans uppsåt är sant romantiskt och allt annat än förlegat: att människan behärskar tingen i stället för att låta sig behärskas av dem. Vad innebär en tro som utesluter andra? Finns det en osynlig hand som låter tillfälligheter avgöra? Är det inte högförräderi att negligera det lyckliga ögonblicket? I Schillers föreställningsvärld är kärleken den besjälade principen i den av rå kroppslighet präglade världen. Det handlar om att upptäcka sin frihet.

IDEALET OCH LIVET

Denna dramatik är full av produktiva tankar om "behag och värdighet", "idealism och självfullhet", "spontanitet och frihet" – allt det som håller på att gå förlorat nu. Schiller ställer sanningskärleken mot "krämarsjälarna". Mycket i Schillers estetiska teori handlar "Om människans estetiska fostran". Den strikta nyttofilosofin betraktar han som en vidrig hydra, att underkasta sig makten är liktydigt med att förvandlas till maskin och berövas sin erfarenhet. Och makten kan ta sig olika gestalt, det är inte bara staten – utan en ideologi, en människa, en naturdrift eller en villfarelse. År 1787, två år före franska revolutionen, föregriper Schiller i Don Carlos samtliga idéer och komplikationer som genomsyrar revolutionens strävan efter frihet, jämlikhet och broderskap. Under åren efter 1789 förhåller han sig avvaktande till händelserna medan andra jublar. Schiller konstaterar att "det sena förnuftet inte finner den tidiga friheten", med andra ord viljestyrkan och oegennyttan; våldets kaos segrar i stället. I Schillers dramer misslyckas upprorsmakare och världsförbättrare med sina planer, för att tillfälligheterna och missförstånden kommer emellan. Livets och lidelsernas notoriska oöverskådlighet lägger hinder i vägen. Den 26 augusti 1792 tilldelar nationalförsamlingen i Paris Friedrich Schiller titeln "citoyen français", men dokumentet blir liggande och når inte Schiller i Jena förrän 1798. Då har samtliga undertecknare, däribland Danton, avrättats i giljotinen. Det är ett dokument från dödsriket.

DEN ESTETISKA SUVERÄNITETEN

Schiller kämpade hela sitt liv mot sjukdom och hotande död – med stegrad produktivitet. När hans kropp obducerades den 9 maj 1805 konstaterade hertigen av Weimars livmedikus att diktarens hjärta saknade muskelsubstans, mjälten var onaturligt förstörd och njurarna helt upplösta: "Det är ett under att den stackars mannen kunde leva så länge", noterade doktor Huschke. Studerar man breven från den långa och intensiva vänskapen med Goethe ser man att den estetiska suveräniteten var Schillers livselixir. Konsten är för honom en upphöjd tjänstgöring. Som diktare vill han konstruera en universell historia som bygger på en för livsenergin – mot alla odds – upprätthållande princip: uppmärksamhet.

Diktens slöja med sitt trolska skimmer
ljukt förvandlade det sannas drag,
och en lust, som man ej mer förnimmer,

fyllde världen med sin dofts behag.
(Greklands gudar, öv. Bertil Malmberg)

DEN STOLTA DROTTNINGEN

Maria Stuart (spelad första gången i Weimar år 1800; här presenterad i en engelsk bearbetning av Peter Oswald) är ett av Schillers mest koncentrerade och känsloladdade dramer. "Vid sex dagars ålder drottning av Skottland, vid sex års ålder trolovad med en av Europas mäktigaste furstar, vid sjutton drottning av Frankrike", sammanfattar Stefan Zweig Maria Stuarts "barn- och ungdomsliv" i sin läsvärda monografi. Vid sin franske makes (Frans II) död förlorar Maria Stuart sin europeiska ställning, sin makt, sin trygghet. Den 19 augusti 1561 landstiger hon som drottning av Skottland och Irland – och som renhjärtad katolik – i det trängsinta, mörka, dystra, outvecklade och huvudsakligen katolska hemlandet, 19 år gammal. Skottland har under Marias år i Frankrike påverkats av reformationen: de religiösa motsättningarna går genom byar och städer, släkter och familjer. Katoliker och protestanter eggas ständigt i sitt hat av fanatiska präster och stöds av utländska makter. I England regerar den protestantiska Elisabeth I, men som barnbarnsbarn till Henrik VII kan Maria Stuart egentligen göra anspråk på den engelska tronen. Elisabeth betraktas nämligen som en oäkting, dotter till Henrik VIII och Anne Boleyn, som förklarades för äktenskapsbryterska och avrättades. Marias regeringstid i Skottland slutar i uppror. Man anklagar henne – förmodligen med rätta – för att ha lockat sin älskare att mörda hennes andre man, och Maria flyr undan folkets vrede, till England! Det är en av paradoxerna i hennes liv. Hon är välkommen i många länder, men när Elisabeth taktiskt tar parti för Maria som drottning mot upprorsmakarna, för den kungliga rättens oantastlighet och därmed för sin egen sak – går Maria i fällan. I en enkel fiskarbåt anländer hon den 16 maj 1568 till Carlisle, tjugofem år gammal.

DET MÄNSKLIGA OCH DET OMÄNSKLIGA

Marias Stuarts naivitet är att hon i England går med på att rättfärdiga sig inför drottning Elisabeth mot de anklagelser som rör regeringstiden i Skottland. Hon dras på så sätt in i en process som har till syfte att röja henne ur vägen. Maria tas i förvar och tillbringar återstoden av sitt liv (1569-1587) som fånge på olika slott, om än till en början i sviter och flyglar, med tjänstefolk – till slut i en enkel cell. Schillers drama är laddat med dessa förhistorier, Maria är en åldrad fånge, katastrofen har redan inträffat: hon har befunnits skyldig. Men hon är oskyldig och skyldig. Det hon anklagas för är hon inte skyldig till. Andra brott besudlar hennes liv. Mot henne står den pragmatiska, realistiska Elisabeth som med stor behärskning manipulerar sin omvärld, men tvekar om att underteckna dödsdomen. Elisabeth är en världshistorisk antites till den varmblodiga, spontana och känslomässiga Maria – som ofta förälskat sig besinningslöst, alltid med fel man. Om Elisabeth, den kalla, säger man att hon nog dör som oskuld. Omkring de båda kvinnorna kretsar männen som bipersoner: en förvirrad idealist, en taktisk opportunist, myndighetspersoner, väktare, tjänare. Endast amman Kennedy har ett verkligt inflytande, levande känslor.

Maria och Elisabeth möts bara i Schillers drama, i parken utanför slottet Fotheringhay. Det är dramatikerens konstruktion, historiska gestalter utsatta för konstens konfrontation:

ELISABETH: ÄR NI BESEGRAD NU, MARIA STUART?

(- - -)

MARIA: FALSKT SKEN HAR JAG FÖRSMÅTT. JAG VÄGRADE ATT DÖLJA SANNINGEN.

Sanningen är alltid den spjutspets Schillers drama strävar mot. Han skapar ett verk och frågar sig vad verket gör med honom. Gestalten möter sin sanning.

Efter nästan tjugo år som fånge på olika slott utsätts Maria Stuarts personlighet för den sista prövningen.

Under peruken är håret isgrått, kortklippt.

Nej, hemligheter ska inte avslöjas utan respekteras.

Därför vill jag, kära åskådare, inte säga för mycket.

Må Schillers scenkonst utforska er – och ni den.

Finns det en frihet från den egna epokens tvång?

Ulf Peter Hallberg, författare och översättare